4.3. Міжнародна відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права

1. Головна схема відповідальності

Порушення міжнародного гуманітарного права (МГП):

ПОВЕДІНКА ДЕРЖАВИ
↓
міжнародна відповідальність **ДЕРЖАВИ**

•

ПОВЕДІНКА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ
↓
за серйозного порушення → індивідуальна **КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**

Ці два види відповідальності:

✅ можуть існувати **ОДНОЧАСНО**.

2. Не кожне порушення МГП = воєнний злочин

Схема

ПОРУШЕННЯ МГП
↓
будь-яке недотримання норми МГП

СЕРЙОЗНЕ ПОРУШЕННЯ МГП
↓
за встановлених умов
↓
ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН

МКЧХ прямо розрізняє звичайні порушення та серйозні порушення, що тягнуть індивідуальну кримінальну відповідальність.

Формула

Не кожне порушення МГП = воєнний злочин.

I. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ

3. Коли держава відповідає?

Держава несе міжнародну відповідальність, якщо:

поведінка **ПРИПИСУЄТЬСЯ державі**
+
порушує її міжнародне зобов'язання.

За МГП державі приписуються, зокрема:

Хто вчинив порушення	Відповідальність держави
Збройні сили держави	✅
Інші державні органи	✅
Органи / особи, уповноважені здійснювати владні функції	✅
Група, що діє за інструкціями, під керівництвом або контролем держави	✅ за відповідних умов
Приватна поведінка, яку держава визнала і прийняла як власну	✅

Звичаєве МГП закріплює відповідальність держави за такі атрибутовані їй порушення.

4. «Солдат порушив наказ» ≠ держава автоматично не відповідає

Якщо військовослужбовець:

є органом держави
↓
діє у цій якості
↓
порушує МГП,

поведінка може бути:

приписана державі,

навіть якщо він:

перевищив повноваження або порушив внутрішні накази.

Пастка

«Командування цього не наказувало»
≠ автоматична відсутність відповідальності держави.

5. Основний обов’язок держав

Спільна ст. 1 чотирьох Женевських конвенцій:

держави зобов’язані
ПОВАЖАТИ
+
ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ ПОВАГУ
до МГП за всіх обставин.

МКЧХ трактує це також як обов’язок не заохочувати порушення та використовувати належний вплив для їх запобігання і припинення.

6. Наслідки відповідальності держави

Схема

ПОРУШЕННЯ МГП
↓
ПРИПИНИТИ порушення
+
за потреби **ГАРАНТУВАТИ НЕПОВТОРЕННЯ**
+
здійснити **ПОВНЕ ВІДШКОДУВАННЯ**

7. Форми відшкодування

Форма	Зміст
Реституція	відновити становище, яке існувало до порушення
Компенсація	грошове відшкодування шкоди
Сатисфакція	визнання порушення, вибачення, інша нематеріальна форма

Звичаєве МГП вимагає від держави повної репарації за втрати та шкоду, спричинені порушенням МГП.

Формула

РЕСТИТУЦІЯ = повернути.

КОМПЕНСАЦІЯ = заплатити.

САТИСФАКЦІЯ = визнати / компенсувати нематеріально.

8. Відповідальність держави ≠ кримінальна відповідальність

Держава	Фізична особа
міжнародно-правова відповідальність	кримінальна відповідальність
припинення порушення	покарання
репарація	позбавлення волі / інше покарання
гарантії неповторення	особиста вина
не є «кримінальною відповідальністю держави»	злочин вчиняє конкретна особа

Можуть існувати одночасно

держава відповідає за дії своїх військових
+
конкретний військовий / командир відповідає кримінально.

II. ІНДИВІДУАЛЬНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

9. Основний принцип

МГП передбачає:

фізична особа особисто відповідає
за вчинений нею воєнний злочин.

Посада:

❌ не звільняє від відповідальності.

Військове звання:

❌ не звільняє.

Наказ:

❌ не створює автоматичного імунітету.

10. Що таке воєнний злочин?

Воєнний злочин:

СЕРЙОЗНЕ порушення МГП
+
достатній **ЗВ'ЯЗОК зі збройним конфліктом**
+
встановлені об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину.

Схема

існує МЗК / НМЗК
↓
порушено серйозну норму МГП
↓
діяння пов'язане зі збройним конфліктом
↓
є необхідна форма вини
↓
ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН

---

11. Nexus – зв'язок зі збройним конфліктом

Nexus – зв'язок злочину зі збройним конфліктом.

Наприклад

Особа вбиває сусіда:

через приватну сварку
під час війни
↓
це не автоматично воєнний злочин.

Але:

вбивство захищеної цивільної особи
у зв'язку з окупацією / воєнною операцією
↓
може становити воєнний злочин.

МКЧХ підкреслює необхідність достатнього зв’язку між діянням і збройним конфліктом.

12. Приклади воєнних злочинів

Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС; International Criminal Court, ICC — МКС), ст. 8, охоплює, зокрема:

Воєнний злочин
умисне вбивство / вбивство
катування, нелюдське або жорстоке поводження
умисне завдання тяжких страждань
умисні напади на цивільне населення
умисні напади на цивільні об’єкти
непропорційний напад за встановлених умов
незаконна депортація або переміщення
незаконне позбавлення волі
взяття заручників
зґвалтування та інше сексуальне насильство
розграбування
використання голоду цивільних як методу ведення війни
вербування / використання дітей до 15 років у бойових діях
окремі випадки застосування заборонених засобів і методів
напад на гуманітарний або миротворчий персонал за відповідних умов

У ситуації в Україні МКС, зокрема, видавав ордери за ймовірні незаконні депортації/переміщення дітей та за ймовірні напади на цивільні об’єкти й непропорційні напади.

ІІІ. «СЕРЙОЗНІ ПОРУШЕННЯ» ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ

13. Grave breaches – серйозні порушення

Серйозні порушення
(grave breaches – серйозні порушення Женевських конвенцій)

– спеціальна категорія найбільш тяжких порушень:

Женевських конвенцій 1949 року

- Додаткового протоколу I.

Дуже важливо

УСІ grave breaches = воєнні злочини.

Але:

НЕ всі воєнні злочини = grave breaches.

МКЧХ прямо проводить цю відмінність.

14. Grave breaches застосовуються до МЗК

Технічний режим grave breaches:

застосовується до **МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ**.

Для НМЗК:

серйозні порушення також можуть бути **воєнними злочинами**,
але вони не називаються grave breaches Женевських конвенцій у вузькому юридичному значенні.

Формула

МЗК → grave breaches + інші воєнні злочини.

НМЗК → воєнні злочини, але не технічний режим grave breaches.

15. Основні grave breaches

Залежно від відповідної Женевської конвенції, до них належать, зокрема:

умисне вбивство

- катування / нелюдське поводження
- біологічні експерименти
- умисне заподіяння тяжких страждань / тяжкої шкоди здоров'ю
- масштабне незаконне знищення / привласнення майна без воєнної необхідності
- незаконна депортація / переміщення цивільних
- незаконне утримання
- взяття заручників
- примушування військовополоненого служити у військах ворожої держави
- умисне позбавлення права на справедливий суд.

16. Обов'язок «шукати і судити»

Щодо grave breaches Женевські конвенції створюють особливий режим:

ДЕРЖАВА
↓
повинна встановити кримінальну відповідальність
↓
РОЗШУКУВАТИ ймовірних винних
↓
або
СУДИТИ САМА
↓
або передати іншій державі для суду за встановлених умов.

При цьому:

громадянство підозрюваного
або місце вчинення злочину
не є необхідною прив’язкою.

Це класичний прояв універсальної юрисдикції.

IV. УНІВЕРСАЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ

17. Поняття

Універсальна юрисдикція:

можливість / у передбачених міжнародним правом випадках обов’язок держави
переслідувати особу за особливо тяжкий міжнародний злочин

незалежно від:

місця злочину

- громадянства злочинця
- громадянства потерпілого.

Формула

злочин настільки серйозний для міжнародного співтовариства
→ територіальний зв’язок не завжди потрібен.

Для grave breaches Женевських конвенцій існує спеціальний обов’язковий режим розшуку і переслідування або передачі.

V. ФОРМИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

18. За що може відповідати особа?

Римський статут, ст. 25:

Форма участі	Приклад
Безпосередньо вчинила	сама вбила цивільного
Спільно вчинила	діяла разом з іншими
Вчинила через іншу особу	використала іншу особу як засіб
Наказала	командир наказав незаконну атаку
Підбурила / схилила	спонукала до злочину
Допомогла / пособництво	свідомо надала засоби
Внесла внесок у злочин групи зі спільною метою	умисно сприяла груповому злочину
Замах	почала вчинення, але злочин не завершено за обставин поза її волею

Такі форми відповідальності передбачені ст. 25 Римського статуту.

VI. КОМАНДНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

19. Командир відповідає не лише за власні накази

Командна відповідальність
(command responsibility – відповідальність командира):

командир може відповідати
за злочини підлеглих
↓
якщо він мав необхідний контроль

- знав / повинен був знати
- не вжив необхідних і розумних заходів.

20. Формула командної відповідальності

ЕФЕКТИВНИЙ КОНТРОЛЬ над підлеглими
+
ЗНАВ / ПОВИНЕН БУВ ЗНАТИ про злочини

+
НЕ ЗАПОБІГ / НЕ ПРИПИНИВ / НЕ ПЕРЕДАВ для розслідування
↓
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОМАНДИРА.

Це закріплено у ст. 28 Римського статуту та звичаєвому МГП.

21. Ефективний контроль важливіший за формальну посаду

Може відповідати:

офіційний командир ✅
фактичний командир ✅.

Ключове:

чи мав він реальну можливість
запобігти злочину / припинити його / покарати винних.

МКЧХ підкреслює критерій **effective control** – **ефективного контролю**.

22. Цивільний керівник теж може відповідати

Командна / начальницька відповідальність:

❌ не обмежується військовими.

За Римським статутом відповідальність може наставати і для:

цивільного начальника,

якщо:

підлеглі перебували під його ефективною владою і контролем

- він знав або свідомо ігнорував очевидну інформацію
- не вжив необхідних заходів.

VII. НАКАЗ НАЧАЛЬНИКА

23. «Я лише виконував наказ» — не автоматичне виправдання

Загальне правило:

наказ начальника
≠ автоматичне звільнення від відповідальності.

За звичаєвим МГП:

якщо підлеглий знав про незаконність наказу
або мав знати через його очевидно незаконний характер,

виконання наказу:

❌ не звільняє від відповідальності.

24. Ст. 33 Римського статуту

Посилання на наказ може мати значення лише якщо **одночасно**:

1. особа юридично була зобов'язана виконувати наказ;
2. не знала, що наказ незаконний;
3. наказ не був очевидно незаконним.

При цьому Римський статут прямо визначає:

наказ на геноцид
або злочин проти людяності
→ **очевидно незаконний**.

Приклад

«Розстріляти всіх цивільних у селі»
→ очевидно незаконний наказ
→ виконання не створює захисту.

VIII. ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН ≠ ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ≠ ГЕНОЦИД ≠ АГРЕСІЯ

25. Не плутати чотири міжнародні злочини

Злочин	Ключова ознака
Воєнний злочин	серйозне порушення МГП + зв'язок зі збройним конфліктом
Злочин проти людяності	певні діяння в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення
Геноцид	спеціальний намір знищити захищену групу повністю або частково

Злочин агресії	відповідальність керівництва за акт агресії держави за встановлених умов

Пастка

вбивство цивільного під час війни
≠ автоматично геноцид.

26. Для воєнного злочину потрібен збройний конфлікт

Злочин	Збройний конфлікт обов’язковий?
Воєнний злочин	✅
Геноцид	❌
Злочин проти людяності	❌
Злочин агресії	пов’язаний із міждержавним застосуванням сили, але має окрему конструкцію

IX. МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД

27. Що робить МКС?

МКС:

судить **ФІЗИЧНИХ ОСІБ**, а не держави.

Його юрисдикція охоплює:

геноцид

- злочини проти людяності
- воєнні злочини
- злочин агресії — за окремими юрисдикційними правилами.

МКС не переслідує держави, уряди чи політичні партії як таких.

28. Принцип комплементарності

МКС:

НЕ замінює національні суди.

Схема

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА
↓
має первинно розслідувати і переслідувати міжнародні злочини

МКС
↓
комплементарний механізм
→ втручається за умов Римського статуту, зокрема коли держава не бажає або неспроможна реально вести відповідне провадження.

Формула

МКС = **ДОПОВНЮЄ**, а не замінює національну юстицію.

29. Україна і МКС

Україна:

ратифікувала Римський статут у 2024 році;

він набрав чинності для України:

1 січня 2025 року.

При цьому ще до ратифікації Україна двома заявами за ст. 12(3) Римського статуту прийняла юрисдикцію МКС щодо злочинів, учинених на її території у відповідних часових межах.

30. Розслідування МКС щодо України

Прокурор МКС:

2 березня 2022 року
відкрив розслідування ситуації в Україні.

Воно охоплює в межах юрисдикції Суду:

воєнні злочини

- злочини проти людяності
- геноцид,

вчинені на території України.

31. Ордер МКС ≠ вирок

Дуже важливо

ОРДЕР НА АРЕШТ
≠
встановлення винуватості.

Ордер означає:

судді встановили необхідний процесуальний стандарт для його видачі,

але:

особа презюмується невинуватою до доведення вини в судовому процесі.

X. НАЦІОНАЛЬНІ СУДИ УКРАЇНИ

32. Стаття 438 КК України

Кримінальний кодекс України:

ст. 438 – «Воєнні злочини».

Чинна редакція охоплює, зокрема:

- жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням;
- вигнання цивільного населення для примусових робіт;
- розграбування національних цінностей на окупованій території;
- застосування заборонених засобів ведення війни;
- незаконне переміщення або депортацію дитини;
- невиправдану затримку репатріації дитини;
- вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті / бойових діях;
- інші порушення законів і звичаїв війни, передбачені відповідними міжнародними договорами;
- віддання наказу про такі дії.

У 2025 році ст. 438 була додатково доповнена спеціальними положеннями щодо незаконного переміщення, депортації та використання дітей.

33. Ст. 438 має зв’язок із міжнародним правом

Для кваліфікації за ст. 438 часто потрібно:

КК України
+
конкретна норма МГП.

Схема

ст. 438 КК
↓
визначає кримінальну відповідальність

- Женевські конвенції / Додаткові протоколи / інші застосовні норми МГП
  ↓
  визначають зміст забороненої поведінки.

XI. СТРОКИ ДАВНОСТІ

34. Римський статут

Ст. 29 Римського статуту:

злочини, що належать до юрисдикції МКС,
НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ СТРОКАМ ДАВНОСТІ.

Пастка

Це правило:

стосується злочинів у юрисдикції МКС;

не слід механічно змішувати його з усіма правилами строків давності національного кримінального права.

XII. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ

35. Злочин можна вчинити не лише дією

Наприклад:

командир знає про катування полонених
↓
має фактичну можливість їх припинити
↓
нічого не робить

↓
можлива командна відповідальність.

Або:

особа умисно не надає необхідну медичну допомогу захищеній особі
↓
це призводить до смерті
↓
за відповідних умов бездіяльність може утворювати серйозне порушення.

МКЧХ прямо визнає можливість кримінальної відповідальності за невжиття належних заходів.

36. Головна схема всієї теми

ПОРУШЕННЯ МГП

↓

ДЕРЖАВА
→ атрибуція
→ міжнародна відповідальність
→ припинення + неповторення + репарація

-

ФІЗИЧНА ОСОБА

↓
якщо серйозне порушення + nexus + необхідна вина

→ ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН

↓
національний суд
/ універсальна юрисдикція
/ МКС за умовами його юрисдикції.

37. Ключова таблиця для ЄДКІ

Поняття	Запам’ятати
Порушення МГП	будь-яке недотримання застосовної норми
Воєнний злочин	серйозне порушення МГП + зв’язок із конфліктом

Grave breach	спеціальна категорія найбільш серйозних порушень Женевських конвенцій / ДП І у МЗК
Відповідальність держави	за приписувані їй порушення
Індивідуальна відповідальність	фізична особа відповідає за власний злочин / участь
Командна відповідальність	ефективний контроль + знання + невжиття заходів
Універсальна юрисдикція	переслідування без звичайного територіального / персонального зв’язку
Комплементарність	МКС доповнює національну юстицію